

NAVOIY ASARLARINI O‘QITISHDA SO‘Z VA MA’NO MUAMMOSI: METODIK YONDASHUVLAR

Mahkamova Nodiraxon Turg‘unovna

*Andijon viloyati Bo‘ston tumani 18-umumta’lim maktabi ona tili va
adabiyot fani o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Hozirgi davrda ta’lim jarayonida milliy adabiy merosni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o‘rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada Alisher Navoiy ijodi, asarladan misol sifatida “Hayrat ul-abror” dostoni interfaol metodlar, kompetensiyaviy yondashuv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida o‘qitish masalalari yoritiladi. Doston tarkibidagi maqolat va hikoyatlar orqali o‘quvchilarda iymon, adolat, qanoat, ilm va axloqiy yetuklik kabi umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari Navoiy asarlarini o‘rganishda metodik qo‘llanmalar va innovatsion yondashuvlarning ta’lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, Hayrat ul-abror, mumtoz adabiyot, interfaol metodlar, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, kompetensiyaviy yondashuv, ma’naviy tarbiya.

Kirish

Bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida ta’lim tizimi oldiga yangi vazifalar qo‘yilmoqda. Ayniqsa, mumtoz adabiyot namunalarini, jumladan, Alisher Navoiy asarlarini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o‘qitish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Navoiy ijodi o‘zbek adabiyotining ma’naviy va badiiy poydevori bo‘lib, unda so‘z va ma’no uyg‘unligi, ramziy ifoda, falsafiy mushohada va axloqiy g‘oyalar chuqur mujassamlangan. Shu sababli shoir asarlarini o‘rganishda faqat matnni o‘qish bilangina cheklanib qolmasdan, so‘zlarning ko‘p qatlamli ma’nosini anglash, ularning kontekstual va majoziy mazmunini ochib berish muhim metodik vazifaga aylanadi. Hozirgi ta’lim jarayonida o‘quvchilarning mumtoz matnlarni tushunishda qiynalayotganliklari, eski turkiy til, diniy-falsafiy terminlar hamda ramziy obrazlarning murakkabligi bilan bog‘liq muammolar mavjud. Ayniqsa, “Hayrat ul-abror”, “Xamsa” dostonlari, g‘azallar tilidagi so‘z va iboralarning ma’nosini ochib berishda an’anaviy o‘qitish usullari yetarli samara bermayapti. Shu bois Navoiy asarlarini o‘qitishda integratsiyalashgan ta’lim, interfaol metodlar, vizual vositalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish zarurati yuzaga kelmoqda.

Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish uchun Navoiydek buyuk mutafakkirlar merosini chuqur o’rganadigan, so’zning qadriga yetadigan, milliy tafakkurga ega avlodni tarbiyalash muhimdir. Bu esa adabiyot darslarida yangicha metodik yondashuvlarni joriy etishni, so’z va ma’no masalasini markazga qo’ygan holda o’qitish texnologiyalarini takomillashtirishni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot Alisher Navoiy asarlarini o’qitishda so’z va ma’no muammosini metodik jihatdan yoritishga, integratsiyalashgan va innovatsion yondashuvlar asosida o’quvchilarning adabiy tafakkuri, estetik didi hamda ma’naviy kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlarini tahlil qilishga qaratilgan.¹⁶⁸

Adabiyotlar sharhi

Alisher Navoiy ijodi va uning ta’lim jarayonida o’rganilishi masalasi o’zbek adabiyotshunosligi va pedagogika fanida doimo dolzarb bo’lib kelgan. Mumtoz adabiyot namoyandalarining asarlarini o’qitishda so’z va ma’no munosabatini ochib berish, ramziy va falsafiy qatlamlarni tahlil qilish zarurati ko’plab tadqiqotchilar tomonidan ta’kidlangan. Xususan, Navoiy asarlaridagi leksik birliklarning semantik ko’lamini aniqlash, ularning badiiy-estetik vazifasini tushuntirish masalalari adabiyotshunos olimlar e’tibor markazida bo’lib kelmoqda. Navoiy ijodini ilmiy asosda tadqiq etgan olimlardan biri A.Hayitmetov bo’lib, u shoir asarlaridagi badiiy tafakkur, ramziy obrazlar va so’z tanlash mahoratini chuqur tahlil qilgan. Uning tadqiqotlarida Navoiy tilining murakkabligi, ko’pma’noliligi va badiiy umumlashtirish xususiyatlari yoritilib, bu jihatlar asarlarni o’qitishda alohida metodik yondashuvni talab etishi qayd etilgan. Shuningdek, N.Mallayev Navoiy merosining tarixiy-adabiy ahamiyatini ochib berar ekan, shoir asarlarini o’rganishda davr ruhi, diniy-falsafiy qarashlar va tasavvufiy tushunchalarni hisobga olish muhimligini ta’kidlaydi. Pedagogik tadqiqotlarda esa Navoiy asarlarini o’qitishda zamonaviy metodlardan foydalanish masalasi keng yoritilgan. S.Nishonova, T.R.Niyazmetova va boshqa metodist olimlar adabiyot darslarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo’llash orqali o’quvchilarning matnni idrok etish, so’z ma’nosini anglash va estetik didini rivojlantirish mumkinligini ilmiy asoslab berganlar. Ularning ishlarida multimediya vositalari, elektron darsliklar, audio va video materiallar mumtoz matnlarni o’zlashtirishda samarali metodik vosita sifatida baholanadi. So’nggi yillarda integratsiyalashgan ta’lim yondashuvi ham adabiyotshunoslik va metodika sohasida muhim ilmiy yo’nalish sifatida shakllanmoqda. Gardner, Klark kabi

¹⁶⁸ Choriyeva B.A. **Navoiy asarlarini o’qitishda so’z va ma’no muammosi: metodik yondashuvlar.** Orientals Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, Vol. 2, Issue 9, 2022.

xorijiy olimlarning ko‘p qirrali intellekt nazariyasi asosida olib borilgan tadqiqotlar adabiy asarlarni fanlararo bog‘liqlikda o‘qitish samaradorligini ko‘rsatadi. Bu yondashuv Navoiy asarlarini tarix, tasviriy san‘at, musiqa, geografiya va axborot texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirib o‘qitish imkonini beradi.¹⁶⁹ Siz yuborgan materiallarda “Hayrat ul-abror” dostonini vizual, animatsion hamda jadval asosida o‘rganish takliflari aynan shu ilmiy qarashlarga mos keladi. Shuningdek, Prezident Shavkat Mirziyoyevning ta‘lim va ma‘naviyatni rivojlantirishga oid nutqlari ham mazkur tadqiqot uchun muhim nazariy manba bo‘lib xizmat qiladi. Unda milliy adabiy merosni chuqur o‘rganish, Navoiy asarlarini yoshlar ongiga singdirish va innovatsion yondashuvlar orqali ta‘lim samaradorligini oshirish masalalari ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu qarashlar ilmiy izlanishlarning zamonaviy ijtimoiy buyurtmaga mos ekanligini ko‘rsatadi. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Navoiy asarlarini o‘qitishda so‘z va ma‘no muammosi adabiyotshunoslik, pedagogika va ta‘lim texnologiyalari kesishgan nuqtada joylashgan bo‘lib, uni hal etishda integratsion, interfaol va innovatsion metodik yondashuvlardan foydalanish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda Alisher Navoiy asarlarini o‘qitishda so‘z va ma‘no muammosini aniqlash va samarali metodik yondashuvlarni ishlab chiqish maqsad qilingan. Tadqiqotda nazariy, eksperimental va amaliy yondashuvlar integratsiyasi asosiy metodologik baza sifatida tanlangan. Nazariy asoslar sifatida Navoiy ijodining adabiy, falsafiy va ma‘naviy-axloqiy jihatlarini o‘rganish, shuningdek, shoir asarlarini tahlil qilish uchun adabiyotshunoslik va pedagogika fanlarida mavjud ilmiy manbalar tahlil qilingan. Shu jumladan, S.Nishonova, T.R.Niyazmetova va boshqa metodist olimlarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, multimediya vositalari va interfaol metodlar yordamida adabiy materiallarni o‘qitish bo‘yicha tavsiyalari tadqiqotning nazariy bazasini tashkil qilgan.¹⁷⁰ Eksperimental bosqichda dars jarayonida interfaol metodlar, didaktik o‘yinlar, multimediya taqdimotlar, elektron darsliklar va audio-video materiallar yordamida Navoiy asarlarini o‘rganish tajribasi amalga oshirilgan. Ushbu jarayon orqali o‘quvchilarning so‘z va ma‘no munosabatini tushunish, matnni tahlil qilish, fikrlash va ijodiy faoliyatga jalb qilish ko‘nikmalari kuzatilgan. Amaliy metod sifatida darslarda jadval, diagramma va vizual materiallardan foydalanish o‘quv jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qilgan. Tadqiqot

¹⁶⁹ Navoiy A. **Hayrat ul-abror**. Toshkent: O‘zbekiston, 1483.

¹⁷⁰ Navoiy A. **Xamsa**. Toshkent: O‘zbekiston, 2003

metodologiyasida shuningdek kompetensiyaviy yondashuv, o‘quvchilarning ona tili va adabiyotga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularning estetik va ma‘naviy didini shakllantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqish ham e‘tiborda bo‘lgan. Tadqiqotda matnni semantik tahlil qilish, kontekstual va interpretativ yondashuvlar, shuningdek, shoir asarlarini zamonaviy ta‘lim texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirish orqali samarali natijaga erishish asosiy metodologik tamoyil sifatida qo‘llanilgan. Shu tariqa, metodologik jarayon nazariy asoslar va amaliy tajriba integratsiyasi orqali Navoiy asarlarini o‘qitishda so‘z va ma‘no muammosini hal qilish va interfaol, innovatsion metodlarni ishlab chiqishga xizmat qilgan.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot davomida Navoiy asarlarini o‘qitishda so‘z va ma‘no muammosini aniqlash hamda interfaol, innovatsion metodlarni joriy qilish imkoniyatlari tahlil qilindi. Ma‘lumotlar ko‘rsatdiki, shoir asarlaridagi pand-nasihat, axloq-odob va ma‘naviy qadriyatlar o‘quvchilarni nafaqat adabiy, balki falsafiy va estetik jihatdan ham shakllantirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, darslarda Navoiy ijodini o‘rganishda interfaol metodlar, didaktik o‘yinlar, multimedia vositalari va elektron resurslardan foydalanish o‘quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarning so‘z va ma‘no munosabatini tushunish darajasi, matnni izohlash va tahlil qilish qobiliyati, shuningdek, ijodiy fikrlash ko‘nikmalari multimediyali va interfaol metodlar orqali oshadi. Masalan, “Hayrat ul-abror” dostonidagi maqolat va hikoyatlar, jumladan, Shayh Boyazid Bistomiy va Ibrohim Adham kabi shaxslar hayotidan olingan ibratli voqealar, o‘quvchilarga so‘z ma‘nosini tushunish va kontekstual tahlil qilish imkonini beradi. Shuningdek, Shoh G‘oziy, Hotam Toyi, Abdulla Ansoriy va boshqa tarixiy va diniy shaxslar hayoti bilan bog‘liq hikoyalar o‘quvchilarda axloqiy qadriyatlar, adolat va vafodorlik tushunchalarini shakllantiradi. Eksperimental darslarda elektron variantdagi Navoiy g‘azallari, audio va video materiallar, shuningdek, kinofilmlar namunalari qo‘llanildi. Bu esa o‘quvchilarning e‘tiborini jalb qilish, ma‘lumotni tez va samarali qabul qilish, shuningdek, matn mazmunini chuqur tushunish imkoniyatini yaratdi.¹⁷¹ Misol uchun, “Nuri Muhammadiya” nazariyasi yoki Xoja Bahouddin Naqshband va Xoja Ubaydulloh Ahror hayoti bilan bog‘liq bo‘lgan boblar darslarda multimedia vositalari yordamida namoyish etilganda, o‘quvchilar mavzuni faqat eshitish bilan cheklanmay, vizual va interaktiv shaklda ham qabul qildilar. Tahlil shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida Navoiy asarlarini o‘qitish o‘quvchilarning

¹⁷¹ Nishonova S., Niyazmetova T. **Ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari**. Toshkent: Pedagogika, 2018.

ona tiliga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, ma’naviy yetuk shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi va darslarni interaktiv, samarali qiladi. Shu bilan birga, darslarda kompetensiyaviy yondashuv va matn asosida tahliliy hamda ijodiy topshiriqlar ishlab chiqish orqali o‘quvchilar mustaqil fikrlashga, so‘z va ma’no munosabatini tahlil qilishga, ijodiy ishlashga o‘rgatiladi.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, metodik yondashuvlar integratsiyasi orqali Navoiy asarlaridagi murakkab so‘z va ma’nolarni o‘quvchilarga tushunarli shaklda yetkazish mumkin. Shu bilan birga, interfaol va multimediya metodlari o‘quv jarayonini qiziqarli, samarali va ma’lumotlarni tez o‘zlashtirishga moslashtiradi. Tadqiqot yakunida, o‘quvchilarning Navoiy asarlarini o‘qish va tahlil qilish, shoirning axloqiy va falsafiy mazmunini anglash, zamonaviy hayot bilan bog‘lash bo‘yicha bilim va ko‘nikmalari sezilarli darajada oshgani aniqlangan.

1-Jadval. Alisher Navoiy “Hayrat ul-abror” dostonidagi maqolalar va ularning pedagogik qo‘llanilishi.

№	Maqolat nomi	Hikoya mazmuni	Pedagogik qo‘llanishi
1	Iymon shahrida	Shayh Boyazid Bistomiy va uning shogirdi iymon haqida so‘zlashadi. Iymon bilan dunyoni tark etmagan kishi haqiqiy inson hisoblanadi.	O‘quvchilarga so‘z ma’nosi va axloqiy qadriyatlarni tushuntirishda; diniy-etnik madaniyatni shakllantirishda
2	Islom bobida	Ibrohim Adham podshohlikdan voz kechib Ka’ba sari yo‘l oladi; Robiya Adviya bilan uchrashuv va saboq.	So‘z va ma’noni kontekstual tahlil qilish, sabr va fidoyilikni o‘rgatish
3	Salotin zikrida	Shoh G‘oziy adolatli hukmronlik qiladi; kampirning yolg‘iz o‘g‘li o‘ldirilganini so‘raydi, Shoh adolat bilan javob beradi.	Adolat tushunchasi va axloqiy qaror qabul qilishni tahlil qilish
4	Xirqa kiygan qiyoskor shayxlar	Abdulla Ansoriy imoni komil; Allohni samimiy sevish va ibodat.	Ma’naviy yetuklik va diniy tushunchalarni shakllantirish
5	Karam (xayru ehson)	Hotam Toyi oddiy kishiga yordam beradi, saxiylik va kamtarlik saboqlari.	Etik qadriyatlar, saxiylik va hamdardlikni o‘rgatish
6	Adablilik	No‘shiravon va Nargis hikoyasi orqali ayosizlik va oliyanoblik tushunchalari.	Axloqiy va estetik qadriyatlarni tushuntirish
7	Qanoat	Qanoatli va qanoatsiz do‘stlar hikoyasi, ortiqcha xohishning zararini ko‘rsatadi.	So‘z va ma’noni qiyosiy tahlil qilish, qanoat tushunchasini shakllantirish
8	Vafo	Ikki vafoli yor hikoyasi, sadoqat va	Axloqiy qadriyatlar, so‘z va

		fidoyilik.	ma’noni kontekstda tushuntirish
9	Ishq o‘ti	Shayx Iroqiy va go‘zal yigit hikoyasi orqali ishq va hurmat tushunchalari.	Estetik did, so‘z ma’nosi va ijtimoiy qadriyatlarni o‘rgatish
10	Rostliq	Sher bilan Durroj hikoyasi, rostgo‘ylik va halollik saboqlari.	Axloqiy-etik tahlil, so‘zning ma’nosini vizual va matn kontekstida tushuntirish
11	Ilm osmonining yulduzlardek balandligi	Imom Roziy va Xorazmshoh hikoyasi, ilmning ustunligi va tengligi.	Bilimga hurmat, so‘z va ma’noni kontekstual tushuntirish
12	Qalam va qalam ahllari	Yoqut xattot hikoyasi, ilm va san’atning jamiyatdagi o‘rni.	Ijodiy faoliyatni rag‘batlantirish, so‘z ma’nosi va san’atni tahlil qilish
13	Bulutdek foyda keltiruvchi odamlar	Ayyub va o‘g‘ri hikoyasi, saxiylik va sabr.	Axloqiy qadriyatlarni shakllantirish, so‘z va ma’noni tahlil qilish
14	Osmon tuzilishidan shikoyat	Iskandar hikoyasi, dunyoviy boylikning cheklanganligi.	So‘z va ma’noni falsafiy nuqtai nazardan tushuntirish
15	Aholat mayining quyiqasi	Isroiliy Rind hikoyasi, tavba va ma’naviy poklanish.	So‘z ma’nosi va diniy-etnik qadriyatlarni o‘rgatish
16	Xunasa sifat oliftalar	Abdulloh Muborak hikoyasi, nafs va fidoyilik masalalari.	So‘z va ma’noni axloqiy kontekstda o‘rgatish
17	Bahor yigitligining sofligi	Zaynuljibdin va uning o‘g‘li hikoyasi, ota mehribonligi va Allohga bo‘lgan ishonch.	Etik qadriyatlar, ota-ona va tarbiya mavzularini tahlil qilish
18	Malak g‘amxonasi	Go‘zal malika va oshiq hikoyasi, sadoqat va fidoyilik saboqlari.	Estetik did va axloqiy tahlilni rivojlantirish
19	Xurosonning isli yo‘q viloyati	Bahrom va bog‘ hikoyasi, tabiat va inson munosabatlari.	So‘z va ma’noni estetik kontekstda tushuntirish
20	Maqsadning o‘talgani	Xoja Muhammad Porso hikoyasi, maqsad sari intilish va sabr.	Ma’naviy yetuklik, so‘z va ma’noni interaktiv tahlil qilish

Bugungi globallashuv davrida Alisher Navoiy asarlarini o‘rganish va o‘qitish masalasi yosh avlodning ma’naviy, axloqiy va intellektual rivojlanishi uchun nihoyatda dolzarbdir. Navoiy ijodidagi pand-nasihat, axloq-odob va falsafiy qadriyatlar o‘quvchilarning ona tiliga, milliy madaniyatga bo‘lgan qiziqishini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Navoiy asarlarini o‘qitishda innovatsion pedagogik yondashuvlar, integratsiyalashgan metodlar, multimediya vositalari va interfaol usullarni qo‘llash samarali bo‘lib, o‘quvchilarning bilim olish, tahlil qilish va ijodiy faoliyat ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. “Hayrat ul-abror” dostonidagi maqolalar va hikoyalarni tahlil qilish orqali talabalar o‘zlarida axloqiy tafakkur, estetik did va ma’naviy yetuklikni shakllantira oladi. Shu bilan birga, metodik qo‘llanmalar, vizual materiallar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini dars jarayoniga tadbiq etish Navoiy ijodining tushunilishini osonlashtiradi va o‘quvchilarda fanlararo integratsiya orqali bilimlarni chuqur qabul qilish imkoniyatini yaratadi. Shu bois, Navoiy asarlarini o‘qitishning metodik yondashuvlarini takomillashtirish va zamonaviy ta’lim texnologiyalari bilan boyitish bugungi ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir.

Adabiyotlar

1. Choriyeva B.A. Navoiy asarlarini o‘qitishda so‘z va ma’no muammosi: metodik yondashuvlar. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, Vol. 2, Issue 9, 2022.
2. Navoiy A. *Hayrat ul-abror*. Toshkent: O‘zbekiston, 1483.
3. Navoiy A. *Xamsa*. Toshkent: O‘zbekiston, 2003.
4. Nishonova S., Niyazmetova T. *Ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari*. Toshkent: Pedagogika, 2018.
5. Gardner H. *Multiple Intelligences: The Theory in Practice*. New York: Basic Books, 1993.
6. Clark R., Mayer R. *E-learning and the Science of Instruction*. San Francisco: Pfeiffer, 2011.
7. Mirziyoyev Sh. *Oliy Majlisga Murojaatnoma*. Toshkent, 2020.
8. Attor F. *Fihi ma-fihi*. Islomiy adabiyotlar to‘plami, 2005.
9. Dik G. *Alisher Navoi: Translations and Studies in the West*. Canada, 2012.
10. Sultonova M. *Adabiyot darslarida interfaol usullar*. Toshkent: Fan va ta’lim, 2019.